

ÉLETÜNK

Irodalmi, művészeti
és kritikai folyóirat

1997/1

A TARTALOMBÓL

Millecentenáriumi mellékletünk

Elter István, Király Péter,
Mesterházy Károly, Szentpéteri
József, Tomka Péter tanulmányai

1956 emlékezete

Lengyel költők a magyar
októberéről – Fábián László esszéje

■ A magyar '56 cenzúrázatlanul
– Engelmayer Ákos írása a 70-es
és 80-as évek lengyel szamizdat
kiadványairól ■

Majthényi László: Lágervilág a
Kemenesalján ■

Láng Gusztáv: Páskándi Géza
első három verseskönyve

Berzsenyi
Daniel Könyvtár

Szombathely

Az avar népeesség továbbélése a 9-10. században

Az avarság és a magyarság feltételezett egymás mellett élésének illetve egymásba olvadásának problémaköre már régóta foglalkoztatja a kutatást. Mindig is a vizsgálódások fő témakörébe tartozott, ezért most csakis az általunk legfontosabbnak tartott állásfoglalásokat ismertetjük az elmúlt *negyedszáz évet* áttekintve.

Bóna István éppen 25 esztendeje, 1971-ben jelentette meg összefoglalását a magyarországi népvándorláskor-kutatás 1945–1969 közé eső időszakáról. Külön fejezetet szentelt az avar továbbélés problémájának és a 9. század régészetének (Bóna 1971, 324–334.). Munkája felment bennünket a ma már a tudománytörténet körébe tartozó elméletek részletes bemutatása alól, csupán azokra utalunk közülük, amelyek még jelenleg is befolyásolják a kutatás irányait. A régészek egy része már akkor számolt azzal a lehetőséggel, hogy a 8. század végi frank hadjáratok nem irtották ki az avarságot; s ebből következőleg feltételezhető, hogy megérték a magyar honfoglalást. E feltevésekkel szemben azonban általában nyelvészeti ellenérveket, a Kárpát-medence 10-11. századi magyar és/vagy szláv helynévanyagát állították szembe, melyek szerint egyetlen helynév sem utal korábbi etnikum jelenlétére. A két tudományág eredményei azóta sem hozhatók e téren megnyugtatóan összehangba (Szóke Béla, Györffy György, László Gyula, Csallány Dezső, Kralovics Alán, Szabó János Győző, Török Gyula, Fettich Nándor, Fehér Géza és Cs. Sós Ágnes munkássága fémjelzi az összefoglalót író Bóna Istvánon kívül e korszakot).

Egy bő évtizeddel később, a Magyarország történetét tíz kötetben átfogó sorozat első kötetében szintén Bóna István tárgyalta a késő avar korszak gazdasági-társadalmi viszonyait, az avar birodalom felbomlását: a nyugati részen a Karoling Pannónia, az Oriens jött létre, míg az Alföldön és Erdélyben is megváltoztak az uralmi viszonyok (Bóna 1984, 333–373.). Számunkra itt fontos megállapításai szerint fennállásának vége felé az erősen tagozódott avar társadalom vezető rétege elszakadt a köznéptől. A fő- és részfejedelmek (kagán, jugurru, tudun) szinte egymástól független területekre osztották fel a kora avar korban még szilárdan egy kézben tartott birodalmat. Az egymással vívott harcaik legalább oly mértékben hozzájárultak országuk hanyatlásához, mint a külső támadások okozta veszteségek. A griffes-indás műveltséggel rendelkező késő avar népeesség szabad társadalmát a felövezett férfiak családjai alkották: számuk a régészeti leletek tanúsága szerint az összla-

kosságnak legfeljebb *egy-tizedét* tehetette ki. Ez az arány a honfoglaló magyarsággal való összehasonlítás során a későbbiekben még mélyebb értelmet nyer. Bóna István megfigyelése szerint az avarságba olvadó vazallus népek vezetői (a gepidák és szlávok főnökei) a korábbi századokban csupán avar investitúra-jelvényként juthattak a nomád állam hierarchiájában jelentős szerepet betöltő veretes övhöz - amellyel egyszersmind avarrá váltak a hatalom szemszögéből (Bóna 1984, 336.). Talán ehhez hasonló folyamat játszódhatott le a honfoglaló magyarság vezető rétege és a már zömében paraszti, letelepedett életmódot folytató avarság vezetői között. Az Avar Birodalom végnapjainak történeti forrásokon nyugvó legújabb összefoglalását szintén Bóna István tollából olvashatjuk (Bóna 1994).

Az elmúlt másfél évtizedben sorra jelentette meg összegző tanulmányait a 9. századi Kárpát-medencéről Szőke Béla Miklós (v.ö. pl. Szőke 1991, 1992, 1996). Kutatásai alapján valószínűsíthető, hogy az Alföldet ugyanaz az avar népesség lakta, mint a korábbi századokban, viseletük, temetkezési szokásaik keveset változhattak. Politikai elszigeteltségük együtt járt a kulturális - s egészítsük ki: kereskedelmi - kapcsolataik csökkenésével, melynek eredményeként a Pannoniában tipikus Karoling-peremkultúra termékei a Dunán innen már nem terjedtek el. Munkássága során mind időrendi, mind az avar birodalom egyes régióit érintő kérdésekben olyan eredményekre jutott, melyek mértékül szolgálnak a hazai és nemzetközi irodalomban. Az Ennstól a Bécsi-medencéig terjedő Felső-Dunavölgy és Pannonia (együttesen a frank Oriens) régészeti hagyatéka az avar kaganátus és a keresztény bajor-frank műveltség elemeinek ötvöződésével alakult ki a 9. század első felében. A század közepétől, az egységesülés során a táj kevert avar-szláv-bajor (frank) népessége az előzőkből hagyományozódó, sajátos ékszertípusokat, viseleti tárgyakat, eszközöket hozott létre (Szőke 1994, 83.). A Nagyalföld 9. századi lakosságával kapcsolatban viszont legutóbb úgy foglalt állást, hogy a kritika alá vont történeti, nyelvészeti és régészeti forráscsoportok egyike sem támasztja alá azt az elképzelést, miszerint e terület Krum bolgár kán 903. évi hadjáratával tartós dunai-bolgár hódítás alá került volna (Szőke 1993, 40.). Nem véletlen, hogy bevezetőnk az ő szavaival zárjuk a Kárpát-medence 9. századi régészeti hagyatékának a honfoglaló magyarokhoz való kapcsolódásáról: "Hiányoznak a biztos fogódzók a honfoglaló magyarok első generációja régészeti lelethorizontjának meghatározásához, amiként az is további kutatások tárgya kell legyen, hogy vajon milyen sokáig maradhattak változatlanok a Kárpát-medence egyes vidékeinek 9. századi kulturális szigetei" (Szőke 1994, 83.).

Az Alföld 9. századi történetéről 1992-ben Szegeden rendezett konferencia (szerk. Lőrinczy 1993) - úgy tűnik - csak kevésbé vitte előre a kutatást a konszenzuskeresés útján. Amíg Madaras László módszertani szempontból igen szkeptikus felfogásával a korábbi népsűrűséghez képest rendkívül gyéren lakott területet és szegényes anyagi kultúrával rendelkező lakosságot képzel el (Madaras 1993), addig Juhász Irén (Szarvas-Grexa-téglagyár és Szarvas-Rózsás) illetve B. Nagy Katalin (Székkutas-Kápolna-dűlő lelőhelyekről) olyan leletegyütteseket mutatott be 9. századi emlékcsoportként, melyek áttörnek a klasszikus 8. századi besorolási határokat (Juhász 1993, Nagy 1993.). Mindenek előtt a vésett-poncolt-palmettás övveretek, a kettőslapú, lapos indadíszes nagyszíjvégek a hármas csoportosítású veretekkel, a lilimos, pik-

kelymotívumos és pálcatagos palmettás díszítmények, az állatfej alakú lószerszámveretek kerülnek e kategóriába. Ez a megállapítás azzal együtt jelent csak újdonságot, hogy „A Dél-Alföldön előkerülő, 9. századba is átnyúló temetőkre nem szükségképpen érvényes az elszegényedés, a »hiányos övgarnitúrák«, a leletnélküliség...” (Nagy 1993, 160.). Ezt támasztja alá Garam Évának 1985-ben lezárt és egy évtizedes nyomdai „átfutás” után megjelent monográfiája a Tiszafüred-Majoroshalom lelőhely 1 283 síros késő avar kori temetőjéről. A helybeli lakosság életében a magyar honfoglalók jelentettek változást, akik az avar temetőtől néhány száz méterre DNy-ra nyitottak új temetkezési helyet (Garam 1995, 430.). Ez a megfigyelés is rávilágít arra a kapcsolatra, amely feltételezhetően az újonnan bejött népesség és az uralmuk alá került késő avar kori lakosság között lejátszódhatott.

Bár az asszimilációs bonyolult folyamatát csakis több tudományág közös erőfeszítésével lehetséges megközelíteni, itt és most elégedjünk meg azszal, hogy átgondoljuk, milyen nyomon indulhatunk el, és mi jelentheti a régészet korlátait a kutatás során. Melyek azok a régészeti jelenségek, amelyek összehasonlíthatók a rendelkezésünkre álló adatok alapján a késő avar korszak legutolsó, és a honfoglaló magyarok letelepülésének legkorábbi szakaszából?

A topográfiai terepbejárások és az ásások során napvilágra kerülő településnyomok még sokáig nem kerülnek a teljes Kárpát-medencében összehasonlítható állapotba. A nagyszámú (mintegy 3 450) avar kori lelőhely ellenére (melyből kb. 2 500 a temető) bizonyos, hogy olyan temetkezési helyet, amelyet mind az avar, mind a magyar népesség egyaránt használhatott, csak néhányat ismerünk. Az újonnan jött magyarság ezek szerint döntő többségben új temetkezési helyet nyitott, így ezzel sem alkalmazkodott a korábban itt élt népesség temetkezési szokásaihoz. Ezek általában amúgy sem azonosak pl. a tájolás, a sírmélység, a koporsóhasználat, az állatáldozat, az ital- és ételmellékletadás terén. (Ezen a helyen a terjedelmi és tematikai korlátok miatt nem térhetünk ki László Gyula „kettős honfoglalás” elméletének szerteágazó problémakörére. Legyen elég utalni arra az áttekintésre, amely – többek között – az itt vizsgált kérdéskörrel is foglalkozott: Makkay 1994, 62-63.)

Miért fontosak számunkra mégis azok a lelőhelyek, ahol mindkét népesség sírjai megtalálhatók? Mert ezeknél az eseteknél van – ha egyáltalán ez megragadható – a legnagyobb esély arra, hogy a magyar honfoglalást megélt avar kori lakosság leletanyagát azonosítsuk – legyen az bár a legkülönbözőbb társadalmi réteg hagyatéka.

Az egymástól jellegzetesen eltérő tárgyi kultúrák huzamosabb időn keresztül való keveredése egyazon személynél, illetve közösség hagyatékában – ez lenne a legkézenfekvőbb bizonyíték a két műveltség egyidejűsége mellett – mint arra pl. a közös avar–germán, avar–szláv lelőhelyek esetén számos példa ismert. A legsúlyosabb érv az avar–magyar asszimiláció elfogadását ellenzők részéről az, hogy ilyen – hiteles körülmények során feltárt – lelőhely a késő avar és honfoglaló magyar emlékek között nincsen. Azoknál a lelőhelyeknél ugyanis, ahol ezidáig egyáltalán felmerült a közösen használt temetkezési hely lehetősége (gyanúja), legtöbbször – parázs viták után – az az álláspont kerekedett felül, hogy a honfoglalás- vagy kora Árpád-kori temetkezésekre jóval a késő avar kori temető felhagyása után került sor, tehát kontinuitásra nem is gondolhatunk. Az alábbiakban számba vett lelőhelyeket a Kárpát-

medence legkülönbözőbb pontjain, egymástól eltérő körülmények között tárták fel. Ami közös bennük: mindegyik olyan késő avar kori leletanyaggal is rendelkezik, amelynek tanúsága szerint az adott népesség megélhette a magyarok letelepedését. El kell ismerni: jelenleg még nem rendelkezünk olyan régészeti bizonyítékkal, amellyel e tudományág szabályai szerint módszer-tanilag kifogástalanul érvelhetnénk a lakosság asszimilációja mellett. Egyelőre elégségesnek látszik némely esetben közülük azt elfogadtatni, hogy a terület folyamatosan temetkezésre szolgált a 9/10. század fordulóján, azaz nem volt időbeli hiátus (törés) a különböző régészeti műveltséggel rendelkező népességek életében.

Tekintsük át nagy vonalakban - ásatástörténeti szempontból, előkerülésük sorrendjében - a szóbajöhető temetkezéseket, milyen érvekkel szolgálhatnak az avar-magyar együttélés, majd asszimiláció kérdésköréhez:

1) *Győr-Téglavető-dűlő* (Győr-Moson-Sopron megye): 1901–05. Börzsönyi Arnold felügyelete alatt 889 temetkezést tártak fel. A nagy késő avar kori temető ÉNy-i részén az általános tájolásra merőleges irányítású magyar temetkezések kerültek elő, köztük Berengár rex érmekkel keltezhető is, melyek pontos helye sajnos nem állapítható meg (Fettich 1943, 47–48, XLVIII. 2–6, 8–11.; szolgáljon adalékul az etnikum-meghatározás nehézségeihez, hogy ezeket a Ny–K irányítású sírokat szláv népességhez kötötte László 1955, 90, v.ö. fig. 19.). A lelőhely legutóbbi teljes körű elemzése szerint „A legkésőbbi avar kori sírokat még láthatta az a népcsoport, amely a X. században ismét használatba vette a temető területét, hiszen a NY–K irányítású, honfoglalás utáni sírok ezekhez csatlakoztak”. Azt azonban, hogy az avar kori temetőt „mikor hagyták fel, a korhatározó leletanyag hiánya miatt ... ma még nem állapíthatjuk meg egyértelműen” – így a negyed évszázaddal ezelőtt publikált tanulmány, s talán még most sem lehetne óvatosabban megfogalmazni kétéseinket (Tomka 1971, 94, 99.j.).

2) *Prša/Perse II. Bérc* (Szlovákia): 1930-as évek, 1941–42, 1948–50, 1954. (Antan Točik ásatása). Késő avar kori temetkezések között az általánostól eltérő, Ny–K tájolással 5 honfoglalás kori és az avar koriakkal megegyező irányítású köznépi magyar sír került elő. A két honfoglaló lovas egyike jelképes (a 100. sírban ezüst övveretek, kengyelpár), a másik nyúzott lóval volt eltemetve (a 103. sírban többek között lócsontok, zabla, kengyelpár, 913–932 közé keltezhető arab ezüst dirhem volt: Točik 1963, 122, obr. 2., Točik 1968, 38–40.; a lelőhely folyamatos használatáról a késő avar és honfoglaló magyar népességek között - mint egyedüli kivétel: Bálint 1989, 186, 165.j.)

3) *Visznek–Kecskehegy* (Heves megye): 1939–40, 1942, 1968. (László Gyula, Mérei István, Török Gyula ásatása). 127 feltárt temetkezés. A griffes-indás műveltséggel jellemezhető avar temető felett részben szuperpozícióban, részben eltérő tájolással honfoglalás kori magyar sírok. Két jelképes lovas temetkezés kengyellel (35. sír: szablya, nyílcsúcsok, kengyelpár, zabla; 40. sír: nyílcsúcsok tegezmaradványokkal, zabla, kengyelpár: Török 1975, 321–345; Török 1982, 54, 17.j.).

4) *Szarvas–Kákapusztá–Kettőshalmi-dűlő* (Békés megye): 1954–55, 1963–64. (Szabó János Győző ásatása.) ÉNy–DK tájolású késő avar köznépi temető szegényes leletanyaggal; a 49 feltárt sír között 2 honfoglalás kori jelképes lovas temetkezés (a temető rendjébe illeszkedő 2. sírban: vaskapcsos koporsó,

aranyozott ezüstrozetta-kantárveret, kengyeltöredék, lófogak; az eltérő tájolású 16. sírban: körte alakú kengyelpár). Az „avar temetőtől független, későbbi magyar betemetkezések” értelmezési lehetőség ellenében újabban a két népesség együttélésének bizonyítékait látja a lelőhely feldolgozója a temetkezési rítus és a használati tárgyak bizonyos mértékű keveredése miatt (Szalontai 1992, 329-330.).

5) *Balmazújváros–Hortobágy–Árkus* (Hajdú-Bihar megye): 1959. (Makkay János és H. Tóth Elvira közöletlen ásatása.) A temető fele részének pusztulása után feltárt 52 sír. A nagyfokú rablás ellenére is gazdag késő avar kori leletanyag került elő. Egyetlen, a temető rendjébe illeszkedő magyar honfoglalás kori sírban szaltovói típusú, öntött aranyozott ezüst övveretek voltak (H. Tóth Elvira címszava nyomán a készülő avar lelőhelykataszterből).

6) *Gyöng-Vásártér* (Tolna megye): 1968–83. (Rosner Gy. közöletlen ásatása.) A mintegy 700 avar temetkezés közé beékelődő 11. századi sírok, keltezésüket egy Petrus rex érem is elősegíti (Rosner Gyula címszava nyomán a készülő avar lelőhelykataszterből).

7) *Vörs–Papkert B* (Somogy megye): 1983–85, 1987–93. (Költő László és Szentpéteri József ásatása.) A 716 feltárt – zömében késő avar és Karoling kori – sír között a leletanyaguk és bizonyos természettudományos vizsgálatok szerint 35 személy keltezhető a magyar honfoglalás korára. Sírjaik a temető egész területén megtalálhatók, s bár nem alkotnak egybefüggő tömböt, figyelembe vették a késő avar kori temetkezési rendet. A négy fegyveres íjász közül kettő jelképes lovas temetkezés lábhoz tett nyereggel, lószerszámokkal (körte alakú kengyelekkel). A közösség rangos női tagjainak viseletére jellemző a keleti hozadékhoz tartozó, ún. szaltovói típusú öntött csüngőjű fülbevalók, a felsőruházatot díszítő aranyozott ezüst pitykék, préselt rozetta, sodrott kar- és nyakperecek, pántkarperecek. Az egész temető időrendjének meghatározásához kiinduló alapot szolgáltat az a késő avar kori lovas sírok környezetében feltárt (450. számú) gyermek temetkezés, melyben nagyméretű gyöngyök, sodrott huzal karperec és torques mellett Berengár itáliai király 888–915 között Milánóban vert érme volt (Költő–Szentpéteri 1996).

Lengyel Imre professzor családrekonstrukciós vizsgálatai a csontmaradványok kémiai összetételének szerológiai elemzésein nyugodtak, s olyan csoportok körvonalazását eredményezték, amelyek a régészeti és az embertani kutatások újfajta szemléletéhez vezettek. Számunkra most azok a nagy valószínűséggel körvonalazott rokonsági kapcsolatok jelentősek, amelyek összekötő kapcsot jelenthetnek a késő avar kori és a magyar honfoglalás kori leletanyaggal rendelkező személyek között. Ezek legfontosabbika: a Berengár rex érmes kislány helye a szerológia által megállapított családmódelben azt mutatja, hogy apja és nagybátyja az avar lovasok közé tartozott (Költő–Lengyel–Pap–Szentpéteri 1992, 294–295.).

Ez a feltételezés – mely a szerológiai vizsgálatok megszakadása miatt más oldalról is bizonyítást kíván – arra ösztönzi a kutatást, hogy átgondolja az eddig elfogadott relatív és abszolút időrendi besorolásukat a 8–10. századi Kárpát-medencében. A kutatók többsége a 8/9. század fordulóján, legfeljebb a 9. sz. közepén lezárta a késő avar korszakot, melynek felső határát a magyar honfoglalás idejéig lehet így meghatározni. A magyar köznépi temetkezések

kezdetét sem a 10. század közepétől lehetne keltezni, hanem már 895-ös betelepülésükkel egyidejűleg, a 10. század kezdetétől.

A teljesség igénye nélkül a következőket emelhetjük ki a fenti lelőhelyek jellemzői közül – nem feledkezve meg arról, hogy már a kiindulópont is becslésen alapult. A készülőben lévő avar és magyar lelőhelykataszterek alapján kb. 3 000 lelőhellyel számolhatunk a 7. század vége/8. század eleje és a 11. század vége között (Szentpéteri 1995a-b illetve Kovács László szíves szóbeli tájékoztatása). Megközelítőleg fele-fele arányban oszlik meg a késő avar kori lakossághoz, illetve a honfoglalás, majd államalapítás kori magyar népesítéshez kapcsolható lelőhelyek száma. Ezekhez képest az itt vizsgált 7 lelőhely, ahol egyáltalán felmerült az egyazon temető közös használatának lehetősége – meglehetősen csekély, azaz nem mondható perdöntőnek az asszimiláció szempontjából, általánosnak érvényűnek pedig semmiképpen sem.

Az eddigi ásatástechnikai megfigyelések hiányosságai, illetve az összeolvasási folyamatot eleve kizáró szemlélet ellenére is feltételezhető, ám jelenlegi bizonyítékainkkal, bizonyítási eljárásainkkal egyértelműen nem igazolható az avar–magyar asszimiláció, helyesebben: a kárpát-medencei őslakosság és a 895-ben betelepülő honfoglalók népességének egymásba olvadása.

Az elgondolkodtatóan kisszámú közös lelőhely azt a megoldási lehetőséget sugallja: amennyiben – kisebb-nagyobb számban – az avarság egyes részei valóban megélték a magyarok bejövetelét, a hatalmi viszonyok nem tették szükségessé, hogy az újonnan jöttek mindenhol vezetőket (és azok családjait) ültessenek a falusi települések élére, akik aztán egy helyen temetkeztek volna az őslakossággal.

Ha mégis ez a jelenség lenne megragadható az éppen tárgyalt lelőhelyek jelképes lovas temetkezéseinél, akkor figyelemre méltó, hogy a szóba jöhető honfoglaló magyar emlékanyaggal eltemetett férfiak döntő többségénél csakis a lábhoz tett lószerszámok és a fegyverek (egy szablyság harcos kivételével – Visznek 35. sír – csakis tegezettel) lennének a korszak bizonyítékai, amelyeket azonban beiktatási jelvényként is értelmezhetünk. Klasszikus honfoglalás kori veretes öv eddig csupán kettő ilyen személynél került elő (Perse 100. sír, Balmazújváros–Hortobágy–Árkus)!

Amennyiben a késő avar kori népesség (most még nagyságrendileg sem körvonalazható számban) valóban megélté a magyarok bejövetelét, további feltevésekkel kell számolnunk: zavartalanul tovább élhettek és temetkeztek, vagy az őslakosság települései, temetői megszűntek s a hódítók alárendeltjei lettek úgy, hogy a betelepülők számukra azonos, vagy alacsonyabb társadalmi rétegeihez tagozódhattak. Zömében a „nincstelenek” táborát szaporították, hiszen az egész késő avar kor folyamán a temetkezéseikből megismert lakosság 9/10-ed része nem rendelkezett klasszikus griffes-indás leletanyaggal. Vezetőik pedig – a saját népességükből verbuvált katonai segédcsapatok élén – a honfoglaló magyarok társadalmának megfelelő szintű vezetőihez integrálódhattak. Az, hogy átvették-e azok rangjelzőit, s ezáltal levetették, elfeledtették „avar” voltukat – egyelőre megválaszolatlan kérdés marad.

Ha azonban bizonyos régészeten kívüli módszerek (így a szerológiai alapú családmódel) segítségével el tudunk rugaszkodni az eddig egymástól szí-

gorúan elhatárolt avar és magyar honfoglalás kori időrendtől, akkor lehetőség nyílik olyan helyi tárgytípusológiai sorozatok kidolgozására (*lokális tipokronológia*), melyek elemei a helyben találtaknak a magyar honfoglalás előtti utolsó, illetve a 895-ben bejöttek első generációjának tárgyi emlékeit foglalják magukban. Ezek alapján (visszafelé tekintve) talán a 9. századi leletanyagot is a jelenleg elfogadottnál egyenletesebben lehet majd besorolni.

A vörsi temetőben megfigyelhető – a többi lelőhelyhez képest – aránylag nagyszámú honfoglalás kori népesség egyértelműen a falusi lakosság vezető családjainak szintjét képviseli (köznépi vezetők). E temetkezési hely felhagyása összhangba hozható a történeti források eseményeivel: a központi akarattal szembeszegülő Koppány magyarjait (akiknek soraiban így feltehetően ott lehettek a somogyi terület őslakosai is) István király győzelme nyomán széttelepítették.

Elképzelhető, hogy a politikailag már korábban megszűnt Avar Kaganátusnak a magyar honfoglalást megelőző népessége ilyen és ehhez hasonló intézkedések miatt nem tudta megtartani tárgyi és szellemi hagyatékát, amely végül is beépült a magyarság azóta sokszorososan átalakult, ám máig megőrződött műveltségébe. A Kárpát-medence egyes régióiban (pl. a Kisalföldre ld. Tomka 1994) a magyarságra gyakorolt avar kulturális hatás arányainak megközelítően pontos bemutatása azonban még sokáig megoldatlan probléma marad. Ugyanúgy, ahogyan az ősmagyarság keleti hagyatékának, temetőinek, településeinek lokalizálása is mindmáig alapvető nehézségekbe ütközik (módszertani megközelítésben erről és egy új szemléletmód szükségességéről legújabban Bálint 1994). A délorosz steppe hatalmas területein a korabeli lelőhelyek sokaságából – az itt bemutatott temetők elenyésző számára emlékeztetve – szintén csak néhányat vagyunk képesek a magyarok elődeihez kapcsolni (Fodor 1994) – azt azonban, hogy elődeink ott éltek s haltak, ahol emlékeiket keressük, senki nem vitathatja.

IRODALOM

Bálint, Cs.: Die Archäologie der Steppe. Steppenvölker zwischen Volga und Donau vom 6. bis zum 10. Jahrhundert. Wien-Köln, 1989.

Bálint Cs.: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács L., Budapest, 1994, 39–46.

Bóna, I.: Ein Vierteljahrhundert Völkerwanderungszeitforschung in Ungarn (1945–1969). ActaArchHung 23 (1971) 265–336.

Bóna I.: A népvándorlás kor és a korai középkor története Magyarországon. In: Magyarország története I. Előzmények és magyar történet 1242-ig. Főszerk.: Székely György. Budapest, 1984, 265–373, 1586–1606.

Bóna I.: Az Avar Birodalom végnapjai. Viták és új eredmények. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács L., Budapest, 1994, 67–75.

Fettich N.: Győr a népvándorláskorban. In: Győr története a XIII. század közepéig. Szerk.: Lovas E., Győr, 1943, 3–57.

Fodor István: Leletek Magna Hungáriától Etelközig. In: Honfoglalás és régészet. Szerk. Kovács L., Budapest, 1994, 47–65.

Garam, É.: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary Vol. 3. Eds. A. Kiss-É. Garam. Budapest, 1995.

- Juhász I.: Szarvas környéki temetők 9. századi leletei. In: Lőrinczy (szerk.) 1993, 137–150.
- Költő L.-Lengyel I.-Pap I.-Szentpéteri J.: Etnikumok, régészeti kultúrák a kora középkori Pannoniában (Egy Somogy megyei régészeti ásatás előzetes eredményei - Vörs). JAMÉ 30–32 (1987–1989) Nyíregyháza, 1992, 283–307.
- Költő L.-Szentpéteri J.: A Vörs-Papkert „B” lelőhely VIII–XI. századi temetője. In: Évezredek üzenete a láp világából (Régészeti kutatások a Kis-Balaton területén 1979–1992). Szerk.: Költő L.-Vándor L., Kaposvár-Zalaegerszeg, 1996, 115–121.
- László, Gy.: Études archéologiques sur l'histoire de la société des avars. *Archaeologia Hungarica* XXXIV. Budapest, 1955.
- Lőrinczy G. (szerk.): Az Alföld a 9. században. Szeged, 1993.
- Madaras L.: Az alföldi avarság 9. századi továbbélésének lehetőségéről a régészeti források tükrében. In: Lőrinczy (szerk.) 1993, 11–32.
- Makkay J.: A magyarság keletkezése. Szolnok, 1994.
- Nagy K.: Székkutas-Kápolnadűlői avar temető néhány 9. századi síregyüttese. In: Lőrinczy (szerk.) 1993, 151–169.
- Szalontai Cs.: Megjegyzések az Alföld IX. századi történetéhez II. (Szarvas-Kákapusztai késő avar temetője). JAMÉ 30–32 (1987–1989) Nyíregyháza, 1992, 309–347.
- Szentpéteri J.: Az Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa (ADAM) c. számítógépes adatbázis és kézikönyv munkálatairól. *Altum Castrum* IV. Visegrád, 1995, 33–35.
- Szentpéteri J.: Cartographia avarica. Térképészeti észrevételek ADAM-tól Bajánig. Somogyi Múzeumok Közleményei 11. Kaposvár, 1995, 239–254.
- Szőke, B.M.: Zur Geschichte der Awaren und Slawen in Südwestungarn. *Zalai Múzeum* 3. Zalaegerszeg, 1991, 9–17.
- Szőke, B.M.: Die Beziehungen zwischen dem Ostalpenraum und Westungarn in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts (Frauentracht). In: *Awarenforschungen* II. Hrsg.: F. Daim, Wien, 1992, 841–968.
- Szőke B.M.: A 9. századi Nagyalföld lakosságáról. In: Lőrinczy (szerk.) 1993, 33–43.
- Szőke B.M.: A Kárpát-medence a 9. században. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. Kovács L., Budapest, 1994, 77–84.
- Szőke B.M.: Plaga Orientalis (A Kárpát-medence a honfoglalás előtti évszázadban). In: *Honfoglaló őseink*. Szerk. Veszprémy László. Budapest, 1996, 11–44.
- Točík, A.: Pohrebisko a sídlisko z doby avarskej ríše v Prsi (Gräberfeld und Siedlung des Awarischen Reiches) *SlovArch* 11 (1963) 121–198.
- Točík, A.: Altmagyarische Gräberfelder in der Südwestslowakei. *Archaeologica Slovaca - Catalogi* III. Bratislava, 1968.
- Tomka P.: A Győr-Téglavető dűlői avar temető belső csoportjai. *Arrabona* 13 (1971) 55–95.
- Tomka P.: 9. századi népesség a Kisalföldön. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk. Kovács L., Budapest, 1994, 99–107.
- Török, Gy.: The Visznek Cemetery. In: *Cemeteries of the Avar Period (567–829) in Hungary* Vol. 1. Ed. I. Kovrig. Budapest, 1975, 321–345.
- Török, Gy.: Awaren- und landnahmezeitliches Gräberfeld in Visznek (Komitat Heves). *AFD Beiheft* 17 (1982) Berlin, 41–56.

TARTALOM

1956 emlékezete	
MIECZYSLAW JASTRUN	
Vörös kereszt <i>(vers)</i> / 1	
URSZULA KOZIÓL	
A galamb legendája <i>(vers)</i> / 2	
FABIAN LASZLO	
Lengyel költők a magyar októberéről / 3	
ENGELMAYER AKOS	
A magyar '56 cenzúrázatlanul / 7	
MAJTHÉNYI LÁSZLÓ	
Lágervilág a Kemenesalján / 14	
Millecentenáriumi mellékletünk	
MESTERHÁZY KAROLY	
A honfoglaló magyarok tárgyi emlékei / 30	
TOMKA PÉTER	
Magánbeszéd az avarokról / 68	

SZENTPÉTERI JÓZSEF	
Az avar népesség továbbélése	
a 9-10. században / 76	
ELTER ISTVÁN	
Újabban fellelt arab források	
a honfoglaláskori magyarság	
viszonyairól / 84	
KIRÁLY PÉTER	
A magyarok népnéve a történeti	
forrásokban	
és a szomszédos népek	
névhasználatában / 94	
BISZTRAY ÁDÁM	
Ezopuaz; Dylan Thomasnak;	
Kolumbusz ünnepén; Vízkereszt <i>(versek)</i> / 128	
LÁSZLÓFFY CSABA	
Egy nap törmelékei; Bródy búcsúí; „Szólj kihez tartozol?";	
Purgatórium; Mókus-Manó-Evangélium <i>(versek)</i> / 132	
HERCEG ÁRPÁD	
Apokrif; Mi a különbség?; Mostanság, megint, itt;	
Post. Humus.; Hogy s mint szeretné <i>(versek)</i> / 136	
ZOMBOR BÉLA	
Jókait olvasva <i>(szöveg)</i> / 139	
LANG GUSZTAV	
Páskándi Géza első három verseskönyve / 141	
ALFÖLDY JENŐ	
A lakótelep és élővilága –	
Csanádi Imre három verse / 151	